

Vitalija Stravinskienė

Instytut Historii Litwy

Wymiana, której nie było. Migracje między Litwą a Polską w latach 1944–1947

W czasie II wojny światowej mieszkańcy Europy Środkowo-Wschodniej zostali poddani straszliwym represjom dwóch totalitarnych reżimów. Wśród skutków polityki Niemiec i Związku Sowieckiego były przesiedlenia dziesiątków milionów osób z jednych państw do drugich.

W 1943 r. w Teheranie przywódcy Wielkiej Brytanii, Stanów Zjednoczonych i Związku Sowieckiego doszli do porozumienia w sprawie zmian terytorialnych Polski na wschodzie, opierając się na tzw. linii Curzona. W praktyce oznaczało to, że obszar od Iwano-Frankowska (dawniej Stanisławów) na zachodzie Ukrainy do Oszmiany i Braśławia na zachodzie Białorusi oraz Święcian na wschodzie Litwy pozostał w dyspozycji Związku Sowieckiego.

W niniejszym artykule omówiono przymusową migrację Polaków z Wileńszczyzny do Polski i Litwinów z ziemi suwalskiej na Litwę w latach 1944–1947, scharakteryzowano jej cechy i dynamikę oraz ukazano jej skutki.

Powyższym tematem interesowali się badacze z różnych ośrodków naukowych. Duży dorobek w opracowaniu tego zagadnienia mają polscy naukowcy, mogący się poszczycić znacznymi zbiorami opublikowanych dokumentów, monografi i artykułów¹. Często przymusowa migracja z Litwy była omawiana jako część szerszego

¹ *Przesiedlenie ludności polskiej z Kresów Wschodnich do Polski, 1944–1947*, red. S. Ciesielski, Warszawa 1999; *Między Wilnem a Olsztynem. W 70. rocznicę przybycia Polaków*

procesu i opierała się wyłącznie na polskich źródłach. Zaledwie kilku autorów skupiło swą uwagę tylko na problematyce Litwy². Na Litwie kwestię przesiedleń można było poruszać dopiero w latach dziewięćdziesiątych. Do chwili obecnej temat ten analizowało tylko kilkoro litewskich autorów³, choć ukazały się wartościowe

z *Wileńszczyzny na Warmię i Mazury*, red. P. Bojarski, A. Szmyt, Olsztyn 2016; „*Ja bez Ciebie do Polski nie pojedę*”. *Korespondencja rodzeństwa Swianiewiczów z lat 1945–1946 (Wilno–Workuta, Workuta–Wilno)*, oprac. S. Nowakowski, M. Swianiewicz-Nagieć, B. Swianiewicz-Szegłowska, Olsztyn 2016; J. Czerniakiewicz, *Repatriacja ludności polskiej z ZSRR 1944–1948*, Warszawa 1987; *Wysiedlenia, wypędzenia i ucieczki 1939–1959. Atlas ziem Polski*, red. W. Sienkiewicz, G. Hryciuk, Warszawa 2008; R. Wyszynski, *Przesiedlenia ludności z ZSRR w latach 1920–1960*, „*Studia BAS*” 2, 2013, s. 107–130; M. Ruchniewicz, *Zwangsumsiedlung in Ostpolen*, w: *Flucht und Vertreibung. Europa zwischen 1939 und 1948*, wpraw. A. Surminski, Hamburg 2004, s. 197–209; J. Kochanowski, *Gathering Poles into Poland: Forced Migration from Poland’s Former Eastern Territories*, w: *Redrawing Nations: Ethnic Cleansing in East-Central Europe 1944–1948*, red. Ph. Ther, A. Siljak, Lanham 2001, s. 135–154; K. Tarka, *Między Lachami a Budrysami. Szkice ze stosunków polsko-litewskich w dziejach najnowszych*, Łomianki, 2018, s. 137–152; idem, *Litwini w Polsce po drugiej wojnie światowej (liczebność i rozmieszczenie)*, w: *Litwini*, red. L.M. Nijakowski, Warszawa 2013, s. 13–27; M. Sidor, *Apie lietuvių iškeldinimą iš Suvalkų krašto 1941–1949 metais*, „*Terra Jatwezenorum*” 3, 2011, s. 284–293.

² A. Paczoska, *Dzieci Jalty. Exodus ludności polskiej z Wileńszczyzny w latach 1944–1947*, Toruń 2003; S. Ciesielski, A. Srebrakowski, *Przesiedlenie ludności z Litwy do Polski w latach 1944–1947*, „*Wrocławskie Studia Wschodnie*” 4, 2000, s. 227–253; K. Buchowski, *Uwagi o tak zwanych „repatriacjach” ludności polskiej z Litwy etnicznej w latach 1945–1947*, w: *Repatriacje i migracje ludności pogranicza w XX wieku. Stan badań oraz źródła do dziejów pogranicza polsko-litewsko-białoruskiego*, red. M. Kietliński, W. Śleszyński, Białystok 2004, s. 102–110; idem, *Przesiedlenie ludności polskiej z Litwy etnicznej w latach 1945–1947*, „*Dzieje Najnowsze*” 1, 2005, s. 69–78; K. Jodczyk, *Migracje Polaków z Wileńszczyzny na powojenne terytorium Polski (1945–1959)*, w: *Exodus. Deportacje i migracje (wątek wschodni). Stan i perspektywy badań*, red. M. Zwolski, Warszawa–Białystok 2008, s. 136–148; B. Międzybrodzki, *Transport repatriantów z Litwy i Ukrainy do Polski w latach 1944–1946*, „*Vade Nobiscum*” 5, 2013, s. 125–130; idem, „*Lenkas*” w dowodzie. *Dokumenty Polaków ewakuowanych z Litwy (1944–1946)*, w: *Pamiętnik XVIII Ogólnopolskiego Zjazdu Historyków Studentów*, red. M. Ogiewa, Szczecin 2011, s. 261–268; idem, *Z Polski do Polski: nieprawidłowości w procedurach repatriacji Polaków z Litewskiej SSR w okresie 1944–1946*, „*Niepodległość i Pamięć*” 3–4, 2011, s. 107–132.

³ N. Kairiūkštytė, *Vilniaus krašto gyventojų sudėties pokyčiai 1939–1946 m.*, w: *Lietuvos rytai*, red. K. Garšva, L. Grumadienė, Vilnius 1993, s. 281–298; V. Stravinskienė, *Tarp gimtinės ir Tėvynės: Lietuvos SSR gyventojų repatriacija į Lenkiją (1944–1947, 1955–1959)*, Vilnius 2011; G. Juodpūsis, *Polacy na Litwie w latach 1939–1990*, w: *Białoruś, Czechosłowacja, Litwa, Polska, Ukraina. Mniejszości w świetle spisów statystycznych XIX–XX w.*, red. J. Skarbak, Lublin 1996, s. 59–68; G. Surgailis, *Lietuva ir Lenkija: pokario emigracijos*

zbiory dokumentów opracowane na podstawie materiałów archiwalnych z Litwy, Polski i Rosji⁴. Warto również zwrócić uwagę na prace naukowców z innych krajów, którzy w większym lub mniejszym stopniu omówili przemiany demograficzne na Wileńszczyźnie w połowie XX w.⁵

Przesłanki migracji

Pozorując, że idea o wymianie ludności powstała z inicjatywy rządów Ukrainy, Białorusi i Litwy, władze Związku Sowieckiego rozkazały podpisać umowy ewakuacyjne we wrześniu 1944 r. Należy zauważyć, że istotne decyzje w sprawie przemieszczenia ludności między Polską, Ukrainą, Białorusią i Litwą były podejmowane w Moskwie, skąd kierowano je do poszczególnych republik. Jak zaznaczył białoruski historyk Aleksandr Wialiki, tydzień po podpisaniu umowy ewakuacyjnej 17 września 1944 r. władze Białorusi sowieckiej otrzymały z Moskwy instrukcję wykonania tej umowy⁶. Centralne podejmowanie decyzji sprawiło, że procesy migracyjne we wszystkich trzech republikach sowieckich były podobne. Pojawiły się jednak cechy specyficzne, które zależały od kwestii wewnętrznych w poszczególnych republikach (m.in. działalność ruchów antysowieckich, dynamika przemian socjalnych, doświadczenia stosunków ukraińsko-polskich, białorusko-polskich, litewsko-polskich).

Rząd Litwy sowieckiej podpisał umowę jako ostatni, 22 września 1944 r. w Lublinie. Warto podkreślić, że trzyosobowa „delegacja” litewska (Mečislovas Gedvilas,

problemos, „Komunistas” 10, 1989, s. 71–77; G. Vilkelis, *Kodėl lietuva nesulaukė lietuvių, „Voruta”*, 25–30 XI 1993, s. 6.

⁴ *SSSR i Litwa w gody wtorej mirowoj wojny, t. 2: Litwa w politieke SSSR i w mieždunarodnych otnoszeniach (awgust 1940 – sentiabr’ 1945 gg.)*, oprac. A. Kasparavičius, Č. Laurinačius, N. Lebedeva, Vilnius 2012; *Lietuvos sovietizavimas 1944–1947 m.: VKP(b) CK dokumentai*, t. 1–2, oprac. M. Pocius, Vilnius 2015–2018; *Lenkija ir Lietuva XX amžiuje, t. 1: Sovietinių represinių struktūrų veikla prieš lietuvių ir lenkų pogrindį 1944–1945. Polska i Litwa w XX wieku, t. 1: Sowiecki aparat represji wobec litewskiego i polskiego podziemia 1944–1945*, Varšuwa–Vilnius/Warszawa–Wilno 2016.

⁵ P. Polian, *Nie po swojej wolie...: Istorija i geografija prinuditelnych migracij w SSSR*, Moskva 2001; T.R. Weeks, *Vilnius between Nations 1795–2000*, DeKalb 2015; idem, *Repopulating Vilnius, 1939–1949*, w: *Population Displacement in Lithuania in The Twentieth Century*, red. T. Balkelis, V. Davoliūtė, Leiden–Boston 2016, s. 135–159; idem, *Population Politics in Vilnius: 1944–1947: A Case Study of Socialist-Sponsored Ethnic Cleansing*, „Post-Soviet Affairs” 23, 2007, 1, s. 76–95; T. Snyder, *Tautų rekonstrukcija: Lietuva, Lenkija, Ukraina, Baltarusija, 1569–1999*, Vilnius 2009; H. Service, *German to Poles. Communism, Nationalism and Ethnic Cleansing after the Second World War*, Cambridge 2013.

⁶ A. Wialiki, *Na rozdrożu. Białorusy i polacy u czas pierasialiennia (1944–1946 gg.)*, Minsk 2005, s. 54–55.

Juozas Vaišnoras i Juozas Žiugždas) nie miała przygotowanego własnego projektu i kierowała się analogiczną ukraińsko-polską umową. Prace nad nią nadzorował przedstawiciel Związku Sowieckiego przy PKWN gen. Nikołaj Bułganin i taki dokument powstał w ciągu jednego dnia.

W 22-punktowym układzie stwierdzono, że przesiedlenia obejmą całe terytorium Polski i Litwy sowieckiej, ale najbardziej miały dotknąć Suwalszczyznę oraz wschodnią i południowo-wschodnią Litwę (Wileńszczyznę). W umowie wyszczególniono, kto mógł z niej skorzystać (Litwini, Polacy i Żydzi, byli obywatele Rzeczypospolitej Polskiej), omówiono kwestię nadania ziemi, terminy rejestracji i przesiedlenia, wykonawców tego układu i ich funkcje, mechanizm oszacowania i rozliczania się za pozostawione mienie czy też ulgi dla ewakuujących się. Chociaż w dokumencie było jasno powiedziane, że proces ten musi być dobrowolny i przymus nie może być stosowany, w praktyce sytuacja była inna.

Ludzie podejmowali decyzje, biorąc pod uwagę różne czynniki. Wśród nich były m.in.: sytuacja międzynarodowa (w przypadku ludności polskiej czekano na przyłączenie Wilna i ziemi wileńskiej do Polski, po konferencji jałtańskiej nadzieję tę jednak utraciono), zmiany gospodarcze i społeczne na Litwie (początek sowietywizacji wróżył walkę z oponentami politycznymi, kolektywizację gospodarki rolnej itp.), postawa polskiego podziemnego ruchu oporu (Polaków namawiano do pozostania na Wileńszczyźnie), działalność sowieckich organów bezpieczeństwa (represje skierowane przeciwko polskiemu podziemiu i udzielającej mu pomocy ludności złamały opór wobec sowieckiej władzy i nierepresjonowani Polacy starali się wyjechać do Polski). Oczywiście w podejmowaniu decyzji dużą rolę odgrywały sytuacja i status danej osoby, jej poglądy polityczne, czynniki subiektywne i emocjonalne. Szczególnie te ostatnie działały na postawy Litwinów w Polsce.

Obie strony dopuszczały możliwość wyjazdu do Polski współmałżonków, dzieci i rodziców pozostających z nimi we wspólnocie domowej, nawet jeśli ci członkowie rodziny 17 września 1939 r. nie mieli obywatelstwa polskiego i nie byli narodowości polskiej. Z układu mogli więc praktycznie skorzystać Litwini z Polski oraz Polacy i Żydzi, którzy do 17 września 1939 r. byli obywatelami Polski.

Z kolei zarejestrowani byli obywatele Republiki Litewskiej nie mogli się przesiedlić do Polski, o czym pod koniec 1945 r. informował rozkaz z Moskwy. Niektórym jednak udało się wyjechać za Zachód, np. adwokatowi Adolfowi Grajewskiemu czy polonijnemu działaczowi w Kownie Wiktorowi Budzyńskiemu⁷.

⁷ M. Jackiewicz, *Polacy na Litwie 1918–2000. (Słownik biograficzny)*, Warszawa 2003, s. 42, 82, 100, 201.

Między planami a rzeczywistością – przebieg procesu migracji i jego skutki

Należy zauważyć, że przesiedlenia Litwinów z Polski do Litwy sowieckiej i Polaków z Litwy do Polski były ściśle ze sobą powiązane. Pełnomocnik rządu Litewskiej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej (LSRS) do spraw ewakuacji w Polsce nie mógł rozpocząć pracy, dopóki do Wilna nie przybył główny pełnomocnik PKWN do spraw ewakuacji w LSRS⁸. Kandydata na to stanowisko zgłoszono w Wilnie w końcu grudnia 1944 r. i został nim prawnik Stanisław Ochocki.

Realizacja układu ewakuacyjnego napotykała wiele problemów. Jeden z nich dotyczył liczby Polaków na Litwie i Litwinów w Polsce, gdyż obie strony nie wiedziały, ile osób trzeba będzie przesiedlić. Główny przedstawiciel rządu LSRS do spraw ewakuacji Vaclovas Mickevičius (do wojny Waclaw Mickiewicz) uważał, że Polaków na Litwie było ok. 450 tys.⁹, choć była to liczba niedokładna, szacunkowa. Znalazła się jednak w partyjnych dokumentach LSRS i ZSRS. Późniejsza rejestracja ludności wykazała, że Mickevičius pomylił się odnośnie do niektórych powiatów (np. w powiecie Święciany podał liczbę 50 tys. Polaków, a przedstawiciele Komisariatu Ludowego Spraw Wewnętrznych LSRS ok. 20 tys.¹⁰). Z kolei w źródłach polskiej strony figurowała informacja o ponad 600 tys. osób narodowości polskiej (na Wileńszczyźnie przeszło 400 tys., w przedwojennych granicach Republiki Litewskiej do 250 tys.)¹¹. Jeśli zaś chodzi o liczbę Litwinów w Polsce, też nie było dokładnych danych, strona litewska szacowała ich na ok. 10–15 tys., a polska na 5–6 tys. osób¹².

⁸ Litewskie Centralne Archiwum Państwowe (dalej: LCAP), z. R-840, op. 1, t. 9, Pismo głównego przedstawiciela rządu LSRS ds. ewakuacji do CK Komunistycznej Partii Litwy [XI 1944 r.], k. 9.

⁹ LCAP, z. R-841, op. 11, t. 3, Przybliżone dane głównego przedstawiciela rządu LSRS ds. ewakuacji Mickevičiusa o liczbie Polaków w LSRS, 17 XII 1944 r., k. 3.

¹⁰ Ibidem; V. Stravinskienė, *Tarp gimtinės*, s. 53.

¹¹ Litewskie Archiwum Specjalne (dalej: LAS), z. K-1, op. 58, t. 4429/3, Sprawozdanie delegata rządu na okręg wileński dla Delegatury Rządu w Warszawie, 1 IV 1945 r., k. 70; Archiwum Akt Nowych, Urząd Rady Ministrów, t. 5/262, Memoriał Adolfa Grajewskiego, 5 V 1945 r., k. 26; ibidem, z. 522, t. 22, Sprawozdanie głównego pełnomocnika rządu RP ds. ewakuacji w LSRS Ochockiego, 15 V 1945 r., k. 5.

¹² LCAP, z. R-840, t. 9, Pismo głównego przedstawiciela rządu LSRS ds. ewakuacji Mickevičiusa i Kundrotasa do sekretarza Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Litwy Sniečkusa, 16 XII 1944 r., k. 20; K. Tarka, *Między Lachami a Budrysami*, s. 140–141.

Plany litewskiej i polskiej strony co do liczby przesiedleńców z Litwy do Polski były różne. Litwini zakładali, że do Polski przesiedli się ok. 200 tys. osób¹³. Przedstawiciel rządu LSRS do spraw ewakuacji V. Mickevičius liczył, że z Wilna trzeba będzie przesiedlić 50 tys., z powiatu wileńskiego – 40 tys., trockiego – 35 tys., święciańskiego – 20–25 tys., jezioroskiego – 2–4 tys., olitskiego – 5–8 tys. i z innych – 30 tys. osób¹⁴. Z kolei wizja polskiej strony była wygórowana i sięgała ok. 500 tys. ludzi, m.in. 400 tys. z Wileńszczyzny. Trzeba jednak zauważyć, że wówczas w powiatach jezioroskim, święciańskim, wileńskim, trockim i w samym Wilnie mieszkało ok. 500 tys. osób¹⁵. Jeśli zaś chodzi o przesiedlenia Litwinów z Polski do LSRS, obie strony były zgodne, że proces ten musiał objąć wszystkich Litwinów.

Układ o wymianie ludności przewidywał szybki tryb jego realizacji. Należało się zarejestrować między 15 października a 1 grudnia 1944 r., przesiedlić się zaś od grudnia 1944 r. do 1 kwietnia 1945 r. Szybko jednak zauważono, że nie uda się tego zrealizować. Obie strony borykały się z problemami organizacyjnymi, np. brakiem odpowiednich urzędników. Do tego dochodziły jeszcze inne kwestie, takie jak postawa przedstawicieli ZSRS i LSRS, pozycja przedstawicieli Polski oraz stanowisko Polaków na Wileńszczyźnie.

Przedstawiciele ZSRS i LSRS optowali za szybkim i płynnym procesem przesiedlenia. Na początku 1945 r., gdy rozpoczęto odbudowę gospodarki Litwy sowieckiej i Wilna, w mieście powstawało coraz więcej różnego rodzaju instytucji, które potrzebowały pomieszczeń, a ich pracownicy mieszkań. W związku z tym wyjazd Polaków był bardzo pożądanym. Innym sposobem na szybsze przesiedlenie mieszkańców Wilna miało być podstawienie wagonów – władze sądziły, że wилnianie będą potrzebowali mniej czasu do przyszykowania się do podróży niż ludność wiejska. Na wsi, w obliczu trudnej sytuacji gospodarczej, dążono do tego, by nie było opustoszałych gospodarstw, żeby ziemia była uprawiana, a wszystkie dostawy produktów rolnych i inne zobowiązania wobec państwa zostały wykonane. Z tego powodu przesiedlenie chłopów było na dalszym planie.

Strona polska w pierwszej połowie 1945 r. nie była przygotowana na przyjęcie tysięcy osób ze Wschodu, dlatego początkowo zahamowała proces szybkiego przesiedlenia, później jednak, w 1946 r., starała się to nadrobić. Ludność polska natomiast rejestrowała się, ale bojkotowała przesiedlenie, ponieważ czekała na rychłe zmiany

¹³ LCAP, z. R-840, t. 9, Pismo głównego przedstawiciela rządu LSRS ds. ewakuacji Mickevičiusa i Kundrotasa do sekretarza Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Litwy Sniečkusa, 16 XII 1944 r., k. 20.

¹⁴ LCAP, z. R-841, op. 11, t. 3, Przybliżona informacja głównego przedstawiciela rządu LSRS ds. ewakuacji Mickevičiusa o liczbie Polaków w LSRS, 17 XII 1944 r., k. 3.

¹⁵ V. Stravinskienė, *Tarp gimtinės*, s. 46–55.

geopolityczne, których rezultatem byłaby zmiana przynależności terytorialnej Wilna i Wileńszczyzny. Za pozostaniem na tamtejszych terenach opowiadało się polskie podziemie antysowieckie i duchowieństwo polskie. Gdy jednak po konferencji jałtańskiej w lutym 1945 r. okazało się, że to tylko puste nadzieje, opór wobec przesiedlenia zaczął wygasać. Na ostateczne decyzje wpływ miały represje sowieckie wobec Polaków. Szacuje się, że od lipca 1944 r. do listopada 1945 r. struktury sowieckiej służby bezpieczeństwa poddały represji ponad 12 tys. Polaków¹⁶, których zesłano na Syberię, do Kazachstanu i innych miejsc. Jedna kobieta z Wilna tak pisała do przebywającego w Workucie brata: „prawie już wszyscy Polacy wyjechali, z Wilna wyjeżdżają w dalszym ciągu. Ja bez Ciebie do Polski nie pojedę”¹⁷. Los był dla niej łaskawy – doczekała jego powrotu do Wilna i na początku listopada 1946 r. wyjechali do Gdańska¹⁸.

Władze Litwy sowieckiej od początku forsowały przesiedlenia i chciały zakończyć je jak najprędzej. Przewidywały jednak pewne trudności związane z migracją części mieszkańców Wileńszczyzny, dlatego szykowały plany zlikwidowania tego problemu demograficznego. Na wyjazd do Polski zarejestrowało się ok. 380 tys. osób, głównie z Wileńszczyzny¹⁹. Planowano, że Polaków, którzy opuszczą Litwę, zastąpią Litwini z Polski (w przypadku wiejskich miejscowości) oraz z innych powiatów litewskich (w przypadku Wilna). W Wilnie oczekiwano 20 tys. Litwinów z 16 powiatów LSRS²⁰. Od stycznia do kwietnia 1945 r. spodziewano się ok. 5 tys. litewskich rodzin (10–15 tys. osób) przesiedlonych z Polski²¹. Dlatego na Suwalszczyźnie zorganizowano pięć punktów ewakuacyjnych: w Sejnach, Puńsku, Berżniakach, Smolanach i Widugierach²².

Przybyłych z Polski Litwinów planowano osiedlić na Wileńszczyźnie. Rozkład liczby rodzin wyglądał następująco: w powiecie święciańskim – 250, w wileńskim – 400, w trockim – 200, w kowieńskim – 200, w wilkomierskim – 150, w poniewieskim i kiejdańskim – po 150 rodzin²³. Najwięcej miało ich zamieszkać w gospodarstwach po

¹⁶ A. Bubnys, *Stosunki litewsko-polskie podczas II wojny światowej*, w: *Tematy polsko-litewskie*, red. R. Traba, Olsztyn 1999, s. 132.

¹⁷ List Marii Swianiewicz do Eugeniusza Swianiewicza, 24 III 1946, w: „*Ja bez Ciebie do Polski nie pojedę*”, s. 85.

¹⁸ Ibidem, s. 38.

¹⁹ A. Paczoska, *Dzieci Jałty*, s. 152; V. Stravinskienė, *Tarp gimtinės*, s. 165.

²⁰ Vilniaus apgyvendinimo planas 1945 m., w: *Lietuvos istorijos metraštis 2003–2*, Vilnius 2004, s. 126b.

²¹ LCAP, z. R-840, op. 1, t. 9, Pismo głównego pełnomocnika rządu LSRS ds. ewakuacji w Polsce Kundrotasa do przewodniczącego Państwowej Komisji Planu, k. 12.

²² K. Tarka, *Między Lachami a Budrysami*, s. 143.

²³ LCAP, z. R-754, op. 4, t. 404, Telefonogram zastępcy przewodniczącego rady komisarzy ludowych Niunki do przewodniczących komitetów wykonawczych, 6 III 1945 r., k. 1, 21,

Polakach w powiecie wileńskim. Z kolei Litwini zamieszkaliby w sześciu z dwunastu gmin: w niemeczyńskiej – 101 rodzin, w podbrzeskiej – 84, mejszagolskiej – 72, rzeszańskiej – 62, rudamińskiej – 55 i jaszkańskiej – 26 rodzin²⁴. Podobne działania zamierzano przeprowadzić w powiecie święciańskim (Litwini byłiby skoncentrowani w gminie Podbrodzie). W innych powiatach litewskie rodziny miały być „rozsiane” po 5–10 rodzin na gminę. Plany te jednak zostały tylko na papierze. Z oczekiwanych 10–15 tys. według litewskiej historiografii przybyło tylko 14 osób (13 Litwinów i 1 Rosjanin)²⁵. Polscy badacze podają, że na Litwę przyjechało 14–18 osób, choć wspomina się też o tysiącu²⁶. W źródłach archiwalnych (akt o zakończeniu ewakuacji Litwinów z Polski z 19 maja 1945 r.) zapisano, że przesiedlono tylko 14 osób²⁷.

Litwini z Suwalszczyzny nie zamierzali się przesiedlać z różnych przyczyn. Jedni nie chcieli mieszkać na Litwie okupowanej przez Sowieców, inni bali się podzielić los swoich ziomków, których w 1941 r. Niemcy przesiedlili na Litwę, a których jeszcze raz w 1943 r. przesiedlono tam do innych miejsc, m.in. na Wileńszczyznę, gdzie doznali represji ze strony polskiego podziemia zbrojnego, czyli Armii Krajowej (pod koniec wojny chcieli wrócić na Suwalszczyznę, z 8 tys. osób udało się to 5 tys.²⁸). Jeszcze inni bali się pogorszyć swoją sytuację socjalną, ponieważ po przesiedleniu na Litwę dostaliby tylko do 15 ha gruntów pod uprawę, mimo tego, że w Polsce mieli więcej ziemi.

Główną jednak przyczyną słabej akcji przesiedleńczej były postawy sowieckiego i polskiego urzędów bezpieczeństwa. W celu walki z polskim podziemiem i litewskim antysowieckim ruchem oporu oraz ustalenia jego kontaktów przez Polskę z Zachodem nie forsowano zbyt wiele przesiedleń, chociaż lokalne partyjne władze polskie kładły nacisk na wyjazd Litwinów. Wojewoda białostocki stale informował

34; ibidem, t. 446, Pismo kierownika działu gospodarki rolnej komitetu wykonawczego powiatu poniewieskiego dla komitetu wykonawczego, 15 VI 1945 r., k. 2; ibidem, Pismo przewodniczącego i sekretarza komitetu wykonawczego powiatu kiejdańskiego do rady komisarzy ludowych LSRS, 18 III 1945 r., k. 4.

²⁴ LCAP, z. R-754, op. 4, t. 446, Pismo do rady komisarzy ludowych LSRS, 14 III 1945 r., k. 1.

²⁵ G. Vilkelis, *Kodėl Lietuva nesulaukė*, s. 6.

²⁶ K. Tarka, *Między Lachami a Budrysami*, s. 145; W. Sienkiewicz, G. Hryciuk, *Wysiedlenia, wypędzenia*, s. 232; M. Barwiński, *Konsekwencje zmian granic i przekształceń politycznych po II wojnie światowej na liczebność i rozmieszczenie Ukraińców, Łemków, Białorusinów i Litwinów w Polsce*, w: *Problematyka geopolityczna ziem polskich*, red. P. Eberhardt, Warszawa 2008, s. 218.

²⁷ LCAP, z. R-840, op. 1, t. 25, Akt o zakończeniu ewakuacji Litwinów z Polski, 19 V 1945 r., k. 3.

²⁸ B. Makuškas, *Lietuvių iškeldinimas iš III reicho okupuoto Suvalkų krašto (1940–1941)*, „Terra Jatwezenorum” 1, 2009, s. 242.

przełożonych o wrogości Litwinów wobec państwa polskiego, o ich „wypadach” na urzędy polskie, o uciekaniu od przesiedlenia na Litwę²⁹, planował, „aby wszyscy Litwini skorzystali z możliwości zamieszkania na Litwie”³⁰. Pisma wojewody pozostały bez odpowiedzi. Nie ma wątpliwości, że zarówno migracyjne procesy do Polski, jak i na Litwę sowiecką były kontrolowane przez urzędy bezpieczeństwa PRL i LSRS³¹. Dla sowieckich urzędników Komisariatu Ludowego Spraw Wewnętrznych i Komisariatu Ludowego Spraw Bezpieczeństwa LSRS przybywanie Litwinów na Suwalszczyznę było na rękę, ponieważ miejscowi Litwini pomagali litewskiemu ruchowi antysowieckiemu. Byli łącznikami, zapewniali nocleg, żywność partyzantom litewskim. Gdyby ludność litewską przesiedlono na Litwę, o wiele trudniej byłoby śledzić i kontrolować więzi partyzantów litewskich z Zachodem.

Brakowało chętnych do osiedlenia się w Polsce, ponieważ władze powiatowe LSRS, zwłaszcza powiatu wileńskiego, stosując administracyjne środki (m.in. surową kontrolę ustalonych norm dostaw artykułów rolnych oraz ich ewidencję, ograniczanie wydawania potrzebnych dokumentów na wyjazd do Polski, proponowanie różnych ulg i wsparcie finansowe), zahamowały wyjazdy Polaków ze wsi, zmniejszając w ten sposób straty demograficzne. Na przykład w punkcie ewakuacyjnym Rzesza (pow. wileński) zarejestrowanych na wyjazd do Polski było ok. 41 tys., a wyjechało ok. 13 tys., w punkcie Jaszuny (pow. wileński) było to odpowiednio ok. 34 tys. i 7,6 tys., Rudziszki (pow. trocki) – 15,2 tys. i 5,3 tys., Orany (pow. olitski) – 12,8 tys. i 2,4 tys.³² Ogółem z LSRS w latach 1944–1947 przesiedlono ok. 175–180 tys. osób (w 1944 r. – 44, w 1945 r. ponad 70 tys., w 1946 r. – ok. 100 tys., w 1947 r. – 0,5 tys.).

Przeważnie przesiedlano Polaków, ale wśród tych, którzy wyjechali do Polski, były także osoby innych narodowości: po kilka tysięcy Żydów i Litwinów czy też po kilkaset Tatarów, Karaimów, Białorusinów. W rzeczywistości nie-Polaków wyjechało więcej, niż podawały urzędy ewakuacyjne. Według oficjalnej statystyki wybyło ok. 2300 Żydów i 52 osoby innej narodowości³³. W 1948 r. minister spraw bezpieczeństwa LSRS gen. mjr Dmitrij Jefimow informował, że kilkuset Litwinów, którzy przybyli do Polski w czasie II wojny światowej i w pierwszych latach powojennych,

²⁹ G. Sosna, *Sprawy narodowościowe i wyznaniowe na Białostocczyźnie (1944–1948) w ocenie władz Rzeczypospolitej Polskiej. Wybór dokumentów*, Ryboły 1996, s. 16–17, 20.

³⁰ E. Mironowicz, *Polityka narodowościowa PRL*, Białystok 2000, s. 37.

³¹ R. Gross, *Kresowiaci na olsztyńskiej wsi w latach 1945–1946 w świetle źródeł wojewódzkiego urzędu bezpieczeństwa publicznego/wojewódzkiego urzędu do spraw bezpieczeństwa publicznego w Olsztynie*, w: *Między Wilnem a Olsztynem*, s. 147; V. Stravinskienė, *Tarp gimtinės*, s. 48–49, 152–157.

³² A. Paczoska, *Dzieci Jałty*, s. 208; V. Stravinskienė, *Tarp gimtinės*, s. 165, 175.

³³ V. Stravinskienė, *Tarp gimtinės*, s. 179.

mieszkało w województwach: olsztyńskim, poznańskim, katowickim, krakowskim, wrocławskim, lubelskim, białostockim, bydgoskim³⁴. Jeśli chodzi o Tatarów, to są dane, że w ramach omówionego procesu do Polski przybyło ok. 2 tys. Tatarów litewskich³⁵. Także Karaimi starali się wyjechać do Polski, ale ten plan zrealizowano tylko częściowo³⁶. Ówczesny mieszkaniec okolic Trok narodowości karaimskiej, pan Szymon, któremu udało się wyjechać do Olsztyna, wspominał:

Ponieważ miałem dokumenty polskie, to zostałem przyjęty na listę kandydatów do repatriacji i miałem kartę ewakuacyjną jako dokument umożliwiający wyjazd. [...] I były wtenczas organizowane tak zwane transporty walizkowe, to znaczy grupa kilkunastu, czy tam dwudziestu kilka osób zbierała się, oficjalnie urząd repatriacyjny stwarzał listę takich, jechało się z walizką w rękę pociągiem osobowym do granicy, granicę przechodziło się na piechotę i dalej znowuż pociągiem osobowym *пассажи́рским*, gdzie się chciało dalej jechać. [...] Litewski pełnomocnik pyta, czy ja mam kartę repatriacyjną. Ja mówię: „Mam”. – „Proszę pokazać”. Wyciągam z kieszeni i pokazuję. A on ją chowa do swojej kieszeni! „Jūs karaimas, jums važiuoti negalima”³⁷. A za piętnaście minut przychodzi pociąg „Vilnius–Gardinas”³⁸.

Polski pełnomocnik poradził jednak mu jechać do granicy, gdyż czasami przy jej przekraczaniu nie sprawdzano dokumentów. Polski urzędnik miał rację, a pan Szymon pomyślnie trafił do Polski.

Podsumowując, można stwierdzić, że masowe przesiedlenia ludności po II wojnie światowej w równy sposób dotknęły i Polskę, i Litwę. Decyzję o wymianie ludności (przesiedleniu) poszczególnych narodowości między oboma krajami w latach 1944–1947 podjęły władze ZSRS. W odróżnieniu jednak od planów wymiany ludności między Polską a Ukrainą i Białorusią, ten nie został wykonany. Proces szybko nabrał jednostronnego kierunku (z Litwy do Polski). Zamierzenia dotyczące przesiedlenia kilkunastu tysięcy Litwinów z Polski do Litwy sowieckiej (10–15 tys.) i kilkuset tysięcy (200–500 tys.) Polaków i Żydów z LSRS do Polski z różnych przy-

³⁴ LAS, z. K-1, op. 2, t. 30, Telegram i spis Litwinów w Polsce do ministra spraw bezpieczeństwa LSRS gen. mjr. D. Jefimowa, 18 VI 1948 r., k. 108–118.

³⁵ A. Srebrakowski, *Tatarzy i Karaimi wileńscy wobec powojennej ewakuacji ludności polskiej i żydowskiej z Litewskiej SRR*, „Wrocławskie Studia Wschodnie” 3, 1999, s. 154.

³⁶ M. Pawelec, *Listy do Wilna. Seraja Szapszał jako korespondent Ananiasza Zajączkowskiego*, „Almanach Karaimski” 2, 2013, s. 30, 36.

³⁷ Z lit.: „Jesteście Karaimem, wam jechać nie wolno”.

³⁸ L. Leparaskienė, A. Baltėnas, *Vietiniai. Nepaprasta kelionė į Trakų kraštą*, Vilnius 2019, s. 181.

czyn nie zostały zrealizowane, choć bolesne skutki tego procesu, zwłaszcza dla Polaków, można odczuwać do dziś. Wraz z wyjazdem praktycznie całej inteligencji polskiej, zamożniejszych mieszczan i gospodarzy rolnych zmieniła się społeczno-ekonomiczna struktura społeczności polskiej, która zderzyła się z problemami kulturowymi, oświatowymi, emocjonalno-moralnymi i innymi. Ich pokonanie wymagało dużo czasu i wysiłku. Niektóre straty duchowe starano się zrekompensować drogą korespondencyjną, przyjeżdżając w rodzinne strony czy... podróżując w snach. Jedna z byłych wilnianek tak wspominała: „Teraz zresztą chodzę po Wilnie, bardzo często chodzę tam we śnie na spacer. Chodzę moimi starymi drogami. Z Wilnem wiążą mi się rozmaite przeżycia: i przyjemne, i przykre. [...] Moje wspomnienia to duży kłębek kolorowych nici, z których wyciągam po jednej [...]. Czasami są jednak tak zaplątane, że nie dają się wyciągnąć”³⁹.

Bibliografia

- Barwiński M., *Konsekwencje zmian granic i przekształceń politycznych po II wojnie światowej na liczebność i rozmieszczenie Ukraińców, Łemków, Białorusinów i Litwinów w Polsce, w: Problematyka geopolityczna ziem polskich*, red. P. Eberhardt, Warszawa 2008.
- Bubnys A., *Stosunki litewsko-polskie podczas II wojny światowej*, w: *Tematy polsko-litewskie*, red. R. Traba, Olsztyn 1999.
- Buchowski K., *Przesiedlenie ludności polskiej z Litwy etnicznej w latach 1945–1947*, „Dzieje Najnowsze” 1, 2005.
- Buchowski K., *Uwagi o tak zwanych „repatriacjach” ludności polskiej z Litwy etnicznej w latach 1945–1947*, w: *Repatriacje i migracje ludności pogranicza w XX wieku. Stan badań oraz źródła do dziejów pogranicza polsko-litewsko-białoruskiego*, red. M. Kietliński, W. Śleszyński, Białystok 2004.
- Ciesielski S., Srebrakowski A., *Przesiedlenie ludności z Litwy do Polski w latach 1944–1947*, „Wrocławskie Studia Wschodnie” 4, 2000.
- Czerniakiewicz J., *Repatriacja ludności polskiej z ZSRR 1944–1948*, Warszawa 1987.
- Gross R., *Kresowiaci na olsztyńskiej wsi w latach 1945–1946 w świetle źródeł wojewódzkiego urzędu bezpieczeństwa publicznego/wojewódzkiego urzędu do spraw bezpieczeństwa publicznego w Olsztynie*, w: *Między Wilnem a Olsztynem. W 70. rocznicę przybycia Polaków z Wileńszczyzny na Warmię i Mazury*, red. P. Bojarski, A. Szymta, Olsztyn 2016.
- „Ja bez Ciebie do Polski nie pojedę”. *Korespondencja rodzeństwa Swianiewiczów z lat 1945–1946 (Wilno–Workuta, Workuta–Wilno)*, oprac. S. Nowakowski, M. Swianiewicz-Nagięć, B. Swianiewicz-Szełowska, Olsztyn 2016.

³⁹ T. Tomaszewski, *Wracając do Wilna*, Warszawa 2018, s. 306.

- Jackiewicz M., *Polacy na Litwie 1918–2000. (Słownik biograficzny)*, Warszawa 2003.
- Jodczyk K., *Migracje Polaków z Wileńszczyzny na powojenne terytorium Polski (1945–1959)*, w: *Exodus. Deportacje i migracje (wątek wschodni). Stan i perspektywy badań*, red. M. Zwolski, Warszawa–Białystok 2008.
- Juodpulis G., *Polacy na Litwie w latach 1939–1990*, w: *Białoruś, Czechosłowacja, Litwa, Polska, Ukraina. Mniejszości w świetle spisów statystycznych XIX–XX w.*, red. J. Skarbek, Lublin 1996.
- Kairiūkštytė N., *Vilniaus krašto gyventojų sudėties pokyčiai 1939–1946 m.*, w: *Lietuvos rytai*, red. K. Garšva, L. Grumadienė, Vilnius 1993.
- Kochanowski J., *Gathering Poles into Poland: Forced Migration from Poland's Former Eastern Territories, Redrawing Nations: Ethnic Cleansing in East-Central Europe 1944–1948*, red. Ph. Ther, A. Siljak, Lanham 2001.
- Lenkija ir Lietuva XX amžiuje*, t. 1: *Sovietinių represinių struktūrų veikla prieš lietuvių ir lenkų pogrindį 1944–1945. Polska i Litwa w XX wieku*, t. 1: *Sowiecki aparat represji wobec litewskiego i polskiego podziemia 1944–1945*, Varšuva–Vilnius/Warszawa–Wilno 2016.
- Leparskienė L., Baltėnas A., *Vietiniai. Nepaprasta kelionė į Trakų kraštą*, Vilnius 2019.
- Lietuvos sovietizavimas 1944–1947 m.: VKP(b) CK dokumentai*, t. 1–2, oprac. M. Pocius, Vilnius 2015–2018.
- Makauskas B., *Lietuvių iškeldinimas iš III reicho okupuoto Suvalkų krašto (1940–1941)*, „Terra Jatwezenorum” 1, 2009.
- Między Wilnem a Olsztynem. W 70. rocznicę przybycia Polaków z Wileńszczyzny na Warmię i Mazury*, red. P. Bojarski, A. Szmyt, Olsztyn 2016.
- Międzybrodzki B., „Lenkas” w dowodzie. *Dokumenty Polaków ewakuowanych z Litwy (1944–1946)*, w: *Pamiętnik XVIII Ogólnopolskiego Zjazdu Historyków Studentów*, red. M. Ogiewa, Szczecin 2011.
- Międzybrodzki B., *Transport repatriantów z Litwy i Ukrainy do Polski w latach 1944–1946*, „Vade Nobiscum” 5, 2013.
- Międzybrodzki B., *Z Polski do Polski: nieprawidłowości w procedurach repatriacji Polaków z Litewskiej SSR w okresie 1944–1946*, „Niepodległość i Pamięć” 3–4, 2011.
- Mironowicz E., *Polityka narodowościowa PRL*, Białystok 2000.
- Paczoska A., *Dzieci Jałty. Exodus ludności polskiej z Wileńszczyzny w latach 1944–1947*, Toruń 2003.
- Pawelec M., *Listy do Wilna. Seraja Szapszał jako korespondent Ananiasza Zajączkowskiego*, „Almanach Karaimski” 2, 2013.
- Polian P., *Nie po swojej wolie...: Istorija i geografija prinuditelnych migracij w SSSR*, Moskva 2001.
- Przesiedlenie ludności polskiej z Kresów Wschodnich do Polski, 1944–1947*, red. S. Ciesielski, Warszawa 1999.

- Ruchniewicz M., *Zwangsumsiedlung in Ostpolen*, w: *Flucht und Vertreibung. Europa zwischen 1939 und 1948*, wpraw. A. Surminski, Hamburg 2004.
- Service H., *German to Poles. Communism, Nationalism and Ethnic Cleansing after the Second World War*, Cambridge 2013.
- Sidor M., *Apie lietuvių iškeldinimą iš Suvalkų krašto 1941–1949 metais*, „Terra Jatwezenorum” 3, 2011.
- Snyder T., *Tautų rekonstrukcija: Lietuva, Lenkija, Ukraina, Baltarusija, 1569–1999*, Vilnius 2009.
- Sosna G., *Sprawy narodowościowe i wyznaniowe na Białostocczyźnie (1944–1948) w ocenie władz Rzeczypospolitej Polskiej. Wybór dokumentów*, Ryboły 1996.
- Srebrakowski A., *Tatarzy i Karaimi wileńscy wobec powojennej ewakuacji ludności polskiej i żydowskiej z Litewskiej SRR*, „Wrocławskie Studia Wschodnie” 3, 1999.
- SSSR i Litwa w gody wtorej mirowoj wojny, t. 2: *Litwa w politykie SSSR i w międzynarodnych odnoszeniach (awgust 1940 – sentiabr’ 1945 gg.)*, oprac. A. Kasparavičius, Č. Laurinačius, N. Lebedeva, Vilnius 2012.
- Stravinskienė V., *Tarp gimtinės ir Tėvynės: Lietuvos SSR gyventojų repatriacija į Lenkiją (1944–1947, 1955–1959)*, Vilnius 2011.
- Surgailis G., *Lietuva ir Lenkija: pokario emigracijos problemos*, „Komunistas” 10, 1989.
- Tarka K., *Litwini w Polsce po drugiej wojnie światowej (liczebność i rozmieszczenie)*, w: *Litwini*, red. L.M. Nijakowski, Warszawa 2013.
- Tarka K., *Między Lachami a Budrysami. Szkice ze stosunków polsko-litewskich w dziejach najnowszych*, Łomianki 2018.
- Tomaszewski T., *Wracając do Wilna*, Warszawa 2018.
- Vilkelis G., *Kodėl lietuva nesulaukė lietuvių*, „Voruta”, 25–30 XI 1993.
- Vilniaus apgyvendinimo planas 1945 m., w: *Lietuvos istorijos metraštis 2003–2*, Vilnius 2004.
- Weeks T.R., *Population Politics in Vilnius: 1944–1947: A Case Study of Socialist-Sponsored Ethnic Cleansing*, „Post-Soviet Affairs” 23, 2007, 1.
- Weeks T.R., *Repopulating Vilnius, 1939–1949*, w: *Population Displacement in Lithuania in The Twentieth Century*, red. T. Balkelis, V. Davoliūtė, Leiden–Boston 2016.
- Weeks T.R., *Vilnius between Nations 1795–2000*, DeKalb 2015.
- Wialiki A., *Na rozdrożu. Białorusy i polacy u czas pierasialiennia (1944–1946 gg.)*, Minsk 2005.
- Wysiedlenia, wypędzenia i ucieczki 1939–1959. *Atlas ziem Polski*, red. W. Sienkiewicz, G. Hryciuk, Warszawa 2008.
- Wyszyński R., *Przesiedlenia ludności z ZSRR w latach 1920–1960*, „Studia BAS” 2, 2013.